

'בינו שנות דור ודור'

פתיחה
אלה שמחים במה שיש...
ואלה בוכים על מה שאין!
"אל תסג גבול עולם"
לסיום
נספח

פתיחה

נדרש מעמנו להתבונן¹ ב'שנות' - בשינויים² שחלים מדור לדור, שהרי דור דור ותהפוכותיו, מנהגיו³ ויצריו⁴. המעבר מדור לדור מתאפיין בחדותו במיוחד בדורנו. בני הדור הישן מתבוננים בשינויי הדור החדש לעתים בתמיהה, ולא פעם בביקורת, בהשוותם את אורחות החיים, ההליכות והמנהגים של דורם לכל החידושים של הדור שגדל והולך לנגד עיניהם. ואין פלא כי שפתם אינה מובנת לבניהם ולבני בניהם. השכיל להגדיר תופעה זו המונחך הדגול הרמ"צ נריה ז"ל (נר למאור עמ' 474):

...לכל דור שער בינה משלו. צריך ללמוד ולהבין את מהות הדור ולפנות אליו בשפתו הוא, בשפת הבינה שלו. מי שלא למד להבין את שפת הדור, אפשר שיפנה אל הדור במלוא הרצון הטוב, ועם כל זאת לא ישיג כלום. דבריו לא ייכנסו כלל לאוזניו, כי הדור לא הבין את שפתו... צא ולמד מה הדבר אשר ציווה ה' לדורך אתה, מה הברית אשר כרת אתך!...

אין לך תיאור מרשים יותר, הממחיש את פער הדורות, מאשר השמחים ובוכים בחנוכת בית שני (עזרא ג, י-ג):

וַיִּסְדּוּ הַבָּנִים אֶת הַיֵּכָל הַ', וַיַּעֲמִדוּ הַכֹּהֲנִים מְלַבְּשִׁים בְּחֻצְרוֹת, וְהַלְוִיִּם בְּנֵי

- 1 כתריום יונתן: 'אתבוננו לשני בכל דר ודר'.
- 2 שפת אמת, האזינו תרנ"ו.
- 3 ולא היה מן הראוי בכל זה [בציווי 'ועשית הישר והטוב'] לצוות פרטים, לפי שמצוות התורה הם בכל עת ובכל זמן ובכל ענין ובהכרח חייב לעשות כן, ו**מִיִּדּוֹת הָאָדָם וְהַנְהַגְתּוֹ מֵתַחֲלָפִים לְפִי הַזְמַן וְהָאִשִּׁים** (מגיד משנה סוף הלכות שכנים).
- 4 סנהדרין קב, ב: אי הות התם הות נקיטנא בשיפולי גלימא ורהטת אבתראי. ועי' יומא סט, ב: ניבעי רחמי אייצרא דעבירה וכו'.

אָסָף בְּמִצְלֵתִים, לְהִלָּל אֶת ה' עַל יְדֵי דָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲנוּ בְּהִלָּל וּבְהוֹדוֹת
לֵה' כִּי טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ עַל יִשְׂרָאֵל, וְכָל הָעָם הֲרִיעוּ תְרוּעָה גְדוֹלָה בְּהִלָּל
לֵה' עַל הוֹסֵד בֵּית ה': וְרַבִּים מֵהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְרֵאשֵׁי הָאָבוֹת הִזְקִנִּים אֲשֶׁר
רָאוּ אֶת הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן, בְּיָסְדוֹ זֶה הַבַּיִת בְּעֵינֵיהֶם בְּכִים בְּקוֹל גְּדוֹל, וְרַבִּים
בְּתְרוּעָה בְּשִׂמְחָה לְהָרִים קוֹל: וְאִין הָעָם מִכִּירִים קוֹל תְּרוּעַת הַשִּׂמְחָה לְקוֹל בְּכִי
הָעָם, כִּי הָעָם מְרִיעִים תְּרוּעָה גְדוֹלָה וְהַקּוֹל נִשְׁמָע עַד לְמִרְחֹק:

אלה שמחים במה שיש, ואלה בוכים על מה שאין...

כותב שורות הללו אינו מתיימר לעטר עצמו בתואר סוציולוג (ומומחה למדעי החברה); דבריו דלהלן הם פרי התרשמות והתבוננות של אדם מן השורה בהבדלים שבין דורות ראשונים לדורות אחרונים.

אלה שמחים במה שיש...

קהילת שומרי התורה והמצוות בדורנו מצטיינת בריבוי ספסלי בית המדרש, כמות העולה מעלה מעלה, כ"י, וכדרכה של כמות היא הופכת לאיכות (אך לעולם לא ישיג דורנו את איכותם של יחידי דורות קודמים, ואף לא את איכותו של הדור שלפניו מבחינת גדולי הדור וחכמיו⁵). רמת העיון וההעמקה אינה נחלת יחידי סגולה, ויעידו על כך החיבורים הרבים בביורוי סוגיות, בהלכה ובמחשבה, תנובת ת"ח אף צעירים לימים⁶. כמו כן, הדקדוקים בקיום מצוות, על כל פרטיה של ההלכה, הם מן המאפיינים של דורנו. זרם בעלי התשובה, והפעולות הרבות בעידודם וקירובם, אף הם משמחים לב ונפש.

ואלה בוכים על מה שאין!

התופעות שנצביע עליהן בהמשך, והן מחדושי הדור, מכנה משותף להן, והוא: הדגשת החיצוניות, שהיא בדרך כלל (אם כי לא תמיד) יוצאת ללמד על הפנימיות.

5 [אולם עי' למשל בקובץ 'ישורון' יז (תשס"ו) עמ' רה, בו נכתב בתיאור דמותו של הגאון ר' שלומקה ברמן זצ"ל ראש ישיבת פוניביז': 'אחד מזקני הרבנים אמר שמכל העילויים שפגש בימי חייו לא ראה עילוי שכזה, עם שכל ישר ועמקות מיוחדת'. ושם עמ' רו כתוב שהרב מפוניביז' זצ"ל אמר שזכותה ישיבת פוניביז' שיהיו בה תלמידי חכמים שאינם נופלים במדרגתם מבחירי תלמידי הישיבות באירופה השרופה, 'ולא עוד אלא אפילו עילויים יש לנו שלא היו כמותם בדור הקודם. הנה שלומקה שלנו, והוא רק בן חמש עשרה, והוא גדול מגדולים וטובים'. הערת יואל קטן.]

6 אך ראה שו"ת חת"ס ח"ו סי' סא בעניין חיבור ספרים לאחר המצאת הדפוס בעולם, המצאה אשר "תיקונה רב, מ"מ גם ההפסד רב מאד ומי יכולנו... כל מי שרוצה שיתפשטו דבריו בעולם בין יהיה ראוי ובין שלא יהיה ראוי לכך... ויש שיעשנו רק לעטרה וקרדום, ויש אשר ידפיס בילדותו ומתחרט בזקנותו... אמנם ספר הנדפס א"א לחזור ולתקנו, כידוע".

- א. קבלת פני גדולי הדור וצדיקיו: בהשתתפי בשמחת נישואין, הגיע אחד מצדיקי הדור. הבחורים קיבלו את פניו בשירה אדירה ("שאו שערים", "ימים על ימי מלך תוסיף"), נדחקו ודחפו כדי לעמוד במחיצתו ואולי אף לזכות בברכתו. "ראה את כבוד התורה" לחש לי שכני. ואני, במנהרת הזמן, חזרתי לימי הנערות (לפני כשישים שנה), בהיותי תלמיד ישיבת פוניב'ז. בבוקר, ביוצאנו מבניין "בתי אבות" (שם סעדנו את הארוחות), הבחנו ב'חזון איש' שעשה את טיול-סיבובו היומי, מקלו בידו, שקוע במחשבותיו. ואנחנו קיימנו בעצמנו אמרת איוב (כט, ח): "ראוני נערים ונחבאו", בעוקפנו את הדרך, לבל נבוא מולו, מפני יראת הדרו. כך יישמנו אנו את כבוד התורה! אכן, דור דור וכבוד תורתו. ואף החיזיון של המלווים את הרב בצאתו מביהכ"נ, בהטרידס אותו בצרור שאלות, מחידושי הדור הוא.
- ב. וכמו-כן למראה התורים הארוכים הצובאים על בית הרב כדי לקבל ברכתו ועצתו, עולה בי זיכרון. בילדותי נתבקשנו להשלים מנין ותיקין אצל החזון איש, ובצהרי היום עמד ר' זליג שפירא ז"ל ברחוב וביקש מן העוברים ושבים: "החזון איש היה רוצה להתפלל מנחה גדולה, אולי תועילו להיכנס?".
- ג. תמונות צדיקים: חקרתי ודרשתי אצל זקני הדור, האם נהוג היה בימיהם לתלות על קיר הבית תמונות של צדיקי הדור וגדוליו? מדבריהם למדתי כי תופעה זו לא הייתה ידועה ומקובלת, אף לאחר-מות-קדושים וק"ו בחייהם.⁷ עד כמה שזכרוני אינו מתעתע בי, דומה כי לפני יובל שנים לא התנוססו תמונות גדולי הדור על גבי עיתונים וירחונים.⁸ משעשע להסתכל על "הבורסה" של ילדי ה"חיידר": שלושה צילומים (או קלפים) של רב פלוני שווים אחד של גדול פלמוני... אכן, מפי עוללים ויונקים יסדת עוז...
- ד. הנהירה לבתי העלמין: נאמנה עלי עדותו של גיסי ר' ישעיה פלישמן נ"י לאוי"ט, יליד פרשבורג ותלמיד ישיבתו של מרן ר' עקיבא סופר זצ"ל, כי **מעולם** לא עלו תלמידי הישיבה על קברם של החתם סופר והכתב סופר. ביום היאהרציט לקח ראש הישיבה עמו מנין בחורים כדי לפקוד את קברי אבותיו, ותו לא. פעם בחוזרי מחו"ל סיפרתי לדודי מוהר"ר ש"א זוסמן-סופר ז"ל שזכיתי להתפלל על קברו של החתם-סופר (שנמצא היום מתחת לתחנה של רכבת חשמלית) ועל קבר זקנינו ר' דניאל פרוסניץ זצ"ל (שעל ידו), ושאלתיו האם בשנות לימודיו בפרשבורג עלה על קברם. הוא הביט בי בתמיהה, באומרו: "מה היה לי לחפש שם?"⁹

- 7 סיפר לי חסיד גור, כי בהיותו לומד בישיבת "שפת אמת" תלה בחדרו את תמונת ה"בית ישראל" לאחר פטירתו. בבוא אביו לבקרו, הסיר את התמונה ונזף בו: "כאן זה לא כנסיה!"
- 8 על שתי תמונות סובבים סיפורים: האחת, תמונתו של ר' יהודה אסאד זצ"ל, שצולם לאחר מותו בהיותו יושב על כיסאו, כדי לפרנס את האלמנה והיתומים ממכירת התמונה; והשניה של ר' ישעיה קרסטירר זצ"ל ה"מבריה" עכברים, והנמכרת עד היום בחנויות בשל סגולתה...
- 9 בספר "דרך שיחה" (עמ' תקז) מובא בשם מו"ר הגר"ח קניבסקי שליט"א, כי החזו"א לא

"אל תסג גבול עולם" (משלי כב, כח). א"ר שמעון בן יוחאי אם ראית מנהג שעשו אבותינו, אל תשנה אותו, כגון אברהם תיקן תפילת השחר... שלא תאמר אף אני אוסיף אחרת, תלמוד לומר "אשר עשו אבותיך". א"ר יוחנן לא עשו אלא לכל הדורות. (יל"ש, ח"ב, רמז תתקס)

"אל תסג" וגו'. בגדר שהוא מעולם ועשו אותו אבותיך. ואל תאמר עתה אין נוהג, אלא תשמרהו... אבל אתה לא תחדש לך גדר ושום דבר בדרכי ה', אלא תלך בעקבי הצאן. (פי' הגר"א לספר משלי)

"וכל הבארות אשר חפרו עבדי אביו בימי אברהם אביו סתמום פלשתים" (בראשית כו, טו)... ואח"כ נתגבר יצחק וחפר אותן וקרא להן כשמות אשר קרא להן אביו, ועשה כן לכבוד אביו. וממה שהתורה הודיעה זה נראה שנחשב לו לזכות, ויש בזה התעוררות וק"ו שאל ישנה אדם מדרך אבותיו, שהרי יצחק אפילו שמות הבארות שקרא אותן אביו לא רצה לשנותן, וזה ק"ו לדרכי האבות ומנהגותיהם ומוסר שלהם. ואולי מפני זה לא נשתנה שמו [של יצחק] כמו שאר האבות, וזו מדה כנגד מדה. כן פירש הגאון ז"ל. (רבנו בחיי)

"כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו" (דברים כב, ח). ע"פ מש"א חז"ל שחייב אדם לעשות גדרים וסייגים, ומכ"ש בעל תשובה שצריך לפרוש משבעים שערי היתר שלא ליגע בשער אחד של איסור, אמנם לזה צריך שמירה יתירה שלא תהיה השמירה לו למכשול... וזה מרמז המקרא "כי תבנה בית חדש", שתחדש ביתך לשוב אל ה', אזי העיקר "ועשית מעקה לגגך" - גדרים וסייגים. אך אמנם הישמר ש"לא תשים דמים בביתך", שלא ישים המעקה ההוא דמים בביתך, כי אולי סוף ש"יפול הנופל ממנו" - פן מן אותו המעקה יפול ח"ו. (תורת משה לחתם סופר)

לעיל מנינו בין הדברים בהם יש לשמור "במה שיש" את "הדקדוקים בקיום המצוות על כל פרטיה של ההלכה". ואולם, יש הבוכים, כי במקום אשר אתה מוצא שבחו... כוונתנו, כי תופעה זו, הנדרשת לשבח, גוררת עמה לא אחת נטישת מנהגי אבות, עליה אמרו חז"ל (ביצה ד, ב): "היזהרו במנהג אבותיכם בידיכם". והרי זוטות מן הדוגמאות.

המליץ ללכת לביה"ק ביום היהרצייט של ההורים, ואמר שת"ת חשוב יותר ומועיל יותר לעילוי נשמת הנפטר. וכך הורה לר"א קלרמן ז"ל. וכן העיד הגר"ח שליט"א על אביו הסטייפלר זצ"ל שלא היה עולה לקבר ביא"צ של החזו"א ושל אשתו הרבנית ע"ה, והוסיף: "אני הולך משום 'הסר ממך עיקשות פה', שלא ידברו" ושם, עמ' תכז. על ההליכה לבית הקברות בתשעה באב ראה שו"ע או"ח סי' תקנט סע' י ברמ"א ובבאר היטב ס"ק יז בשם כתבי האר"י ז"ל ו'דאין דרך ללכת אל הקברים', וברמ"א סי' תקפא סע' ד ובמ"ב ס"ק כז על המנהג לילך לבית הקברות בערב ר"ה.

- א. באחת מלילי השבתות התארחנו אצל מכרים, וכשניגש מארחי לקדש על היין רמזתי לו כי שכחו להניח את החלות על השולחן. "זה בסדר" השיב¹⁰...
- ב. שח לנו יהודי: "בני ב'ה עולה במעלות התורה והיראה, שקוע בתלמודו, בקיצור: נחת רב הוא מסב לנו. אך בחזרו לביתנו-ביתו לשבת הנני במבוכה". - "מבוכה על שום מה?" - שאלתי. "מבוכה בשל נוהגו בחומרות שלא מבית-אבא. בסעודות אינו טועם מן הירקות הטעונים בדיקה¹¹, על תבשילי הבשר הוא חוקר ודורש בדבר הכשר¹², בבוקר - במקום לכבדני לבוא עמי לביהכ"נ הינו משכים לתפילת ותיקין, וכל סדרי הבית משתנים. ועוד" - קטע את שיחו באנחה - "כיצד יסתכלו נכדי על הסבא, המקל בדברים שאביהם מקפיד עליהם?"
- ג. בעקבות דבריו (שבדרך-כלל הם בבחינת "ליבא לפומא לא גליא") נזכרתי בסיפורו של מו"ר הגרש"ז ברוידא זצ"ל, שבהיותו בארה"ב ביקר אצל בתו של ה"חפץ חיים", ולשאלתו האם יש בביתה איזשהו חפץ שהשתמש בו אביה, הוציאה מתוככי הארון את הטלית קטן. "ומדוע הוא מונח בארון?! - תמה מו"ר. ותשובתה בצידה: "הנכדים נמנעים מללבושו, כי שיעורו לא מספק אותם..."
- ד. ועוד מעשה שהיה ביהודי טוב, שבמשך ארבע שנים עשו נרות החנוכה שלו שלושה מסעות: א. מחלון ביתו (כמנהג בית אביו) לדלת הדירה. ב. מדלת הדירה לכניסה לבית. ג. מן הכניסה לבית לפתחה של החצר הפונה לרה"ר.
- ה. יצוין עוד כי מנהגם-נוהגם של גדולי הדור בצנעא בביתם, הפך במשך הזמן לנורמה מחייבת בחוצות העיר. לדוגמא: משלוח מנות בשושן פורים בבני-ברק¹³.

לסיים

דומה, כי הרגישות המיוחדת לשמירת מנהגי בית-אבא אצל בני דור השואה שורשה בהנצחת הורינו שנהרגו על קידוש השם, ובשימור אורח חייהם והנחלתם לדורות הבאים¹⁴. אולם, כאמור, אין זו 'רגישות יתר', אלא זו היא דרכה של תורה. ויה"ר שנזכה ל"והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם"¹⁵.

- 10 כמנהג הגר"א (מעשה רב אות קיג). אבל בערוך השולחן (או"ח סי' רעא, סע' כב) כתב: "ואין נכון לעשות כן". וע"ע שמירת שבת כהלכתה פרק מז סעיף כב והערה קטו. אך אינו צריך לפנים, כי איש כמוהו שאבותיו ואבות אבותיו נהגו לשים החלות כשהן מכוסות על השולחן בעת הקידוש, והוא משנה מנהג בית אבא, עליו נאמר: "אל תסג גבול עולם".
- 11 ראה "המעין" טבת תשס"ז [מז, ב] עמ' 67 ואילך "עוד בענין תולעים".
- 12 ומאידך גיסא, בסיפורי רושמי הקורות מובא, כי ר' י"ח זוננפלד זצ"ל בהשתתפו בסעודת מצוה של ספרדים לא נמנע מלאכול משחיטתם, למרות הבדלי המנהגים.
- 13 ראה חזו"א או"ח סי' קנג אות ג ד"ה במ"ב.
- 14 מן הראוי לציין את דביקותם של עדות המזרח, לסוגיהן ולגוניהן, במנהגי בית אבא. ידועה התרסתו החרפה של הגר"ע יוסף שליט"א נגד התופעה של בנות הקהילה החוזרות לביתן

'אם בחקתי תלכו' (ויקרא כו, ג)

בעל הטורים מציין: אם בחקתי תלכו - ראשי תיבות 'אבות', שתלכו בדרכי אבות. כנראה הכוונה ל'אם בחקתי תלכו ואת', במילים אלו ראשי תיבות 'אבות'. הרעיון ברור. יסוד חשוב בנאמנות לשמירת המצוות - הנאמנות למסורת האבות. דרכים שונות בשמירת המצוות, אצל חסידים ומתנגדים, ספרדים ואשכנזים, וגם בתוך העדות השונות קיימים חוגים שונים; כידוע שומרים אחינו הספרדים על מסורת אבות מפוארת, מסורת עתיקה ביותר. כמו כן יש דרכים אחרות ביהדות הנאמנה. רצוי שנאמנות למסורת האבות תתפוס מקום מרכזי בעבודת ה'. אבל אין צורך לקבל בצורה עיוורת כל נוהגי האבות, יתכן שיש לפעמים מקום להסתכלות מחודשת, למחשבה נוספת ולתיקון. כמו כן על הבעל להתחשב במנהגי אשתו, גם אם בדרך כלל מנהג הבעל קובע.

גם אם בחור בצעירותו שינה את מנהגיו, ישתדל לחזור למנהגי אבותיו כאשר יקים בית בישראל. מורי ורבי הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל פסק שבחור שבביתו נוהגים להדליק נרות בצאת הכוכבים יכול בישיבה לשנות ולהדליק בשקיעה ככל הבחורים, ברם לאחר נישואיו יחזור לנהוג כמנהג אבותיו. נאמנות למנהג האבות, תוך הבנה וגמישות.

- מסמיני "בית יעקב", כאשר מנהג האשכנזים בידיהן (כגון ברכת "על נטילת לולב" וכיו"ב כהנה וכהנה). כמו כן הבנים החובשים ספסלי בית-מדרשן של ישיבות אשכנזיות הנגררים אחר מנהג המקום, עד כדי שינוי נוסח התפילה, ולעיתים אף שינוי המבטא.
- 15 [אני הקטן איני ראוי לדון בנושא רגיש זה עם ידידי ומכובדי הרב רייניץ שליט"א. רק לאיזון אומר שבדיוק על עניינים כאלו אפשר להמליץ את מה שכתב הראי"ה קוק זצ"ל בענין אחר: 'הישן יתחדש והחדש יתקדש' (אגרות ראי"ה ח"א אגרת קיד), מבחינה הלכתית אין שום טעם שכל מנהג של כל קהילה שבטלה וכל עיר שחרבה יונצח לדורי דורות, ואם כך היו נוהגים אבותינו לא היו היום שתי משפחות בישראל שנוהגות אותו מנהג. על זה נפסק שאין לשמור מנהג אבות כאשר עוברים למקום שנוהגים בו מנהג אחר ואין כוונה לחזור למקום הראשון (פסחים נא, א ועוד). מצד שני, ברור שכל אחד מחוייב למנהגי עדתו וקהילתו, ואין לשנותם אלא לצורך גדול ובהוראת פוסקי הלכה. אכמ"ל בדיון ההלכתי בענין זה, אך מי לנו גדול מהגר"א שמובא בשמו בסוף ספר 'מעשה רב' שקיווה לעלות לא"י בין השאר כדי להיפטר ממנהגי פולין... וראה במאמרו של ר' יונה עמנואל זצ"ל ב'המעין' טבת תשס"ב [מב, ב] עמ' 29 ואילך, ובחילופי הדברים בענין זה ב'המעין' ניסן תשס"ב [מב, ג] עמ' 65 ואילך. הערת יואל קטן.]
- 16 מתוך הספר 'המעין המתגבר' - עיונים בפרשיות השבוע מאת ר' יונה עמנואל זצ"ל, ח"ב עמ' 107 (עם שינויים קלים).